

Кодекова Галия Бикеновнаның 6D010300 – «Педагогика және психология» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін «Студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамытудың ғылыми-теориялық негізі» тақырыбы бойынша ұсынылған диссертациялық жұмысының

АҢДАТПАСЫ

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Бүгінгі таңда біздің қоғам жоғары білімді, өз мамандығын жетік білетін, ішкі жан дүниесімен кездесер қиындықтарды дер кезінде шешетін ұтқыр, дағдарысқа душар етер жағдайлардан өзінің ішкі парасат-пайымымен одан өзін сақтай алатын, өзгені де құтқаратын мамандарға мұқтаж. Мемлекетті басқарудың әртүрлі деңгейлерде, қоғамға қызмет көрсету, білім беру, денсаулықты сақтау орындарында және т.б. салаларда осындай мамандар қызмет етсе, Қазақстан Республикасының азаматтарының тұрмыс құруында қоғам өзгерістеріне орай сапалық деңгейде айтарлықтай өзгертіні айдан анық. Студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамыту бұл мәселенің шешілуін қамтамасыз етуге қауқарлы. Кәсіби ойлау қабілеті жетік дамыған ұстаз оқушыға дұрыс жол тауып білімін ұштаса, қызығушылығын оятып, ұдайы ізденіске талпындырса, көшбасшы өз қоластындағы адамдардың еңбек өнімділігін арттыру жолдарын іздестірсе, әрбір қызметкер өз кәсіби күзіретінде кәсіби ойлау қабілетін дамытса, Қазақстан Республикасының әлемдегі өркениет елдерімен қатар тұрары күмәнсіз, сөзсіз дер едік.

Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті Н. Назарбаев «Интеллектуалды ұлт – 2020» ұлттық жобасында, ғылым мен қоғам дамуының негізгі ресурсы – адам факторы, адам капиталы болып табылатынын, яғни өндірісте, ғылымда, мәдениетте және т.б. жаңалықтар ашып, өнертабыс жасай алатын адам ең жоғары бағаланатынын атап өткен. Демек, Қазақстандағы жоғары білім берудің маңызды миссиясы – интеллектуалды дамыған, шығармашылықпен жұмыс істейтін, кәсіби ойлау қабілеті жіті дамыған Қазақстан Республикасының азаматтарын даярлау. Бұл, өз кезегінде, ЖОО-нда білім беру үдерісін ұйымдастырудың мазмұнын, технологияларын, әдістерін, білім бағдарламаларын заманауи талаптарына сәйкестендіру – күн тәртібіндегі бірінші міндет.

Қазақстан Республикасының президенті «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» деген тақырыппен халыққа жолдауында Қ. Тоқаев шикізатқа байланған менталитеттен бас тартып, экономиканы әртараптандыру қажеттілігіне баса назар аударады, яғни біздің мемлекетіміздің болашағы интеллектуалды әлеует, жоғары технологиялардың, ғылымның даму деңгейімен анықталатынын нақты атап өткен. 2020-2025 жылдарға арналған білім мен ғылымды дамытудың жаңа мемлекеттік бағдарламаға сәйкес, Қазақстан зияткерлік қоғам құру жолына түсті. Бұл қоғам, саяси және экономикалық механизмдер, өндірістік, әлеуметтік, білім беру, инновациялық салаларды жоғары интеллект және

адал еңбек ететін адам басқаратынын атап өтіп, білім беру үдерісі мен мазмұнына жаңа талаптар қояды.

Ол үшін Қазақстандағы білім беру жүйесі ерекше инновациялық даму нысанына өтуі тиіс, мұнда біздің халық педагогикасының ең үздік дәстүрлерін сақтауға және сол уақытта дүниежүзілік білім беру жүйелерінің тенденцияларын ескеруге мүмкіндік беретін, біздің білім беру жүйесін дүниежүзілік нормалар мен стандарттарына сәйкестендіру – қоғам сұранымы.

Болондық үдеріске қосылуына байланысты отандық білім беруді модернизацияландыру және Еуропалық одақпен жүргізілетін білім беру саясаты инновациялық білім игеруге ұмтылдыруда. Олардың бірі – болашақ мамандарға кәсіби білім берудегі кәсіби ойлау амалының идеясын енгізу болып табылады.

Жоғарыдағы қоғам сұранымына жауап берер зерттеушілердің еңбектерін талдау барысында біздер бірталай тұжырымдарды төмендегідей сараладық:

Студенттердің білім алуына, кәсіби ойлау қабілетін дамытуына бейімделу мәселелері: Д.А. Андреева, Ю.А. Александровский, А.А. Реан, А.Р. Кудашев, А.А. Баранов, А.В. Петровский және т.б.;

Кәсіптік білім беру теориясы мен практикасының тұжырымдамалық негіздері: В.А Адольф, Н.Ф. Ильина, С.И. Архангельский, А.А. Вербицкий, Г.Ж. Меңлібекова және т.б.;

Кәсіби қызметке дайындық мәселелері: А.А. Баталов, Л.Н. Захарова, Х.Т. Шеръязданова, А.Ж. Сапарғалиева, А.К. Аманова және т.б.

Жоғарыда талданған ғылыми еңбектерде студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамытудың ғылыми-теориялық негізі жете зерделенбеген. Аталған зерттеушілердің еңбектерін саралай келе біздер бірталай қайшылықтарды анықтадық:

- студенттердің кәсіби ойлау қабілетін жаңа қоғам сұранымына сәйкес ғылыми негізі жете зерттелмеген;

- студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамытудың амалдары ғылыми негізде толыққанды зерделенбеген;

- студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамытудың функционалдық сауаттылыққа ықпалы айқындалмаған.

Аталып отырған қайшылықтарды шешу мақсатында біздер «Студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамытудың ғылыми-теориялық негізі» деп зерттеу тақырыбын таңдадық.

Зерттеу мақсаты: студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамытудың ғылыми-теориялық негізін анықтау және оны тәжірибеден өткізу.

Зерттеу нысаны: жоғары оқу орнының педагогикалық үдерісі.

Зерттеу пәні: студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамытудың ғылыми-теориялық негізі.

Гипотеза: Егер студенттердің кәсіби ойлауының заман талабына сай келерлік тұсы жете анықталса, студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамытудың амалдары ғылыми негізде толыққанды зерделенсе, студенттердің

кәсіби ойлау қабілетін дамытудың функционалдық сауаттылыққа ықпалы зерделенсе, студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамыту моделі жасалса, оның әдістемесі даярланса, онда студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамытудың ғылыми-теориялық негізін тәжірибеде қолдануға мүмкіндік туады, мұның өзі бәсекеге қабілетті болашақ мамандарды даярлауға септігін тигізеді.

Зерттеу міндеттері:

- студенттердің кәсіби ойлау қабілетін үздіксіз өркендетудің әдіснамалық негізін анықтау;

- студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамытудың амалдарын ғылыми негізде зерделеу;

- студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамытудың функционалдық сауаттылыққа ықпалын анықтау;

- студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамыту моделін ұсыну;

- студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамыту әдістемесін даярлау;

- «Мансап психологиясының» бағдарламасын құру, диплом алдындағы практикадан өтуге арналған әдіснамалық нұсқауларды әзірлеу;

- студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамытудың ғылыми-теориялық негізін эксперименттен өткізу.

Зерттеудің теориялық - әдіснамалық негізі:

Кәсіби ойлау бойынша психологиялық және педагогикалық әдебиеттерді талдау нәтижесінде ойлау арнайы еңбек іс-әрекетіне байланысты көп қырлы зерттеулер жүргізілгені анықталды. Психологтар, философтар мен түрлі профильді мамандардың жұмыстарында бірнеше бағыттар айқындалды:

- ойлаудың физиологиялық негізі, формалары мен түрлері: ойлау – бас мидың функциясы И.П. Павлов, Б.М. Теплов, диалектикалық ойлау Б.Г. Ананьев, таным іс-әрекетінің психологиясы С.М. Джакупов, ойлау табиғаты мен құрылымы С.Л. Рубинштейн, Қ.Б.Жарықбаев, іс-әрекет ойлаудың үдерісі мен қозғаушы күш ретінде А.Н. Леонтьев, психикалық үдерістердің бірлік теориясы Л.М. Веккер және т.б.

- білім алушылардың ойлау өнерінің даму мәселелері: ойлау іс-әрекетінің үдерісі мен мәселесі ретінде А.В. Брушлинский, білім алушылардың онтогенезде ойлау мен сөйлеу үдерістерінің дамуы Л.С. Выготский, қарапайым пайымдаудан дерексіз ойлауға даму мен диалектикалық ойлау Т.Т. Тәжібаев, білім алушылардың жас бойынша ойлау үдерісінің түзілуі мен дамуы Ж. Пиаже, когнитивтік стильдер М.А. Холодная, Ж.Ы. Намазбаева, студенттердің гносеологиялық әлеуетін дамыту А.А. Кудышева, студенттердің танымдық іс-әрекетін дамыту ерекшеліктері А.Ж. Аплашова, студенттердің интеллектуалды әлеуетін арттыру М.Е. Нургалиева және т.б.

- студенттерді кәсіби дайындауда құндылық-нәтижелілік бағыттылығын қамтамасыз ететін құзіреттілік амал: Е.И. Байдыбекова, педагогикалық іс-әрекеттің кәсіби деңгейіне құндылық қатынасы И.Д. Багаева, Н.В. Кузьмина, Ю.С. Шапошникова, оқытушының кәсіби

құзырлылығын қалыптастырудың теориялық негізі В.А. Адольф, маманның кәсіби құзырлылықтың құрылымы мен дамуы Ю.В. Варданын, адамның кәсіби және тұлғалық дамуы А.А. Деркач, студенттердің өмірлік және кәсіби құндылықтық бағдарлардың қалыптасуы Е.Л. Руднева, электронды оқу құралдарын пайдалану бойынша кәсіби құзырлылықтың қалыптасуы С.И. Ферхо, болашақ мамандардың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру Б.Т. Кенжебеков, педагог мамандығының әлеуметтік институты ретінде дамуы В.Н. Введенский, тұлғаның рухани-ізгілік даму негіздері А.С. Саренова, кәсіби практика барысында студенттердің кәсіби құзырлылығын қалыптастыру Ж.Ж. Турсынова, педагогикалық аксиология В.А. Слостенин, кәсіби-құндылықтық бағдарлардың теориялық талдауы Е.Г. Слободнюк, кәсіби жолын бастаған оқытушылардың әдістемелік құзыреттіліктерін дамытудың оперативті моделі L. Măță, C. Dumitriu, I.C. Timofti, Gh. Dumitriu, M. Stanciu және т.б.;

- білім алушылардың шығармашылық ойлаудың спецификасы: К. Дункер, шығармашылық ойлаудың үдерістері А. Ньюэл, Д. Шоу, Г. Саймон, өнертабыс үдерісінің психологиялық зерттеу Ж. Адамар, шаблондық емес ойлау Э. Боно, шығармашылық нақты ғылым ретінде Г.С. Альтшуллер, кәсіпқойдың шығармашылық ойлаудың психологиясы М.М. Кашапов, білім беру үдерісінде студенттердің шығармашылық ойлаудың қалыптасуы Е.В. Нейфельд, педагогтардың шығармашылық әлеуетін дамытудың теориясы мен практика Е.И. Бурдина, студенттерді кәсіби даярлауда шығармашылық ойлау Е.А. Дьяченко және т.б.;

- білім алушылардың кәсіби педагогикалық ойлау: диалектикалық педагогикалық ойлау Д.Б. Богоявленская, Ю.К. Бабанский, педагогикалық іс-әрекеті мен ойлаудың әдістемелік мәдениеті О.С. Анисимов, студенттердің педагогикалық ойлауын дамыту Д.В. Вилькеев, оқытушының еңбек психологиясы А.К. Маркова, педагогтың конфликт жағдайды шешуге дайындау А.Х-М. Батчаева, педагогтың психологиялық ойлауын қалыптастыру К.М. Романова, педагогикалық және ақпараттық технологияларды интеграциялау негізінде кәсіптік оқыту педагогтарды даярлау Л.А. Шкутина, оқу үдерісін ұйымдастырудың мақсатты формасы контекстінде болашақ педагогтың кәсіби ойлауын дамыту А.Х. Курашинова, болашақ оқытушылардың құзіреттілік амалға негізделген кәсіби ойлауын қалыптастыру С.И. Гильманшина және т.б.

Зерттеудің әдістері: кәсіби ойлау қабілетін ғылыми негізде дамытуды жүзеге асыру саласындағы әдіснамалық және нормативтік құжаттарды талдау, отандық және шетел тарихи-философиялық және психологиялық зерттеулерді теориялық талдау; ойлау өнерінің физиологиялық даму үдерісінің бөліктік-құрам және құрылымдық-логикалық талдау; эмпирикалық әдістер; жалқылау, жалпылау, ұқсасын табу, феноменін анықтау, сауалнама, бақылау, стандартталған психодиагностика; психологиялық эксперимент; мәліметтерді статистикалық талдау және т.б.

Зерттеу базасы: эксперименттік жұмыс С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінде (Павлодар қ.), Павлодар мемлекеттік

педагогикалық университеті (Павлодар қ.), А.А. Кулешов атындағы Могилев мемлекеттік университеті (Беларусь Республикасы) жүргізілді.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы:

- студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамытудың ғылыми-теориялық негізі;

- студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамыту әдістемесі;

- студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамытудың амалдары;

- студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамытудың функционалдық сауаттылыққа ықпалы;

- студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамыту моделі;

- «Мансап психологиясы» пәнінің тақырыптық жоспарына «Болашақ мамандардың кәсіби ойлау қабілетін дамытудың теориялық негіздері» блогын құру, диплом алдындағы практикадан өтуге арналған әдіснамалық нұсқаулар.

Зерттеудің теориялық маңыздылығын студенттердің кәсіби ойлау қабілетін арнайы зерттеген ғалымдардың еңбектерінің талдануы және олардың ғылыми жұмыстарындағы тұжырымдардың түйінделуі; студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамытудың ғылыми-теориясының анықталуы, «кәсіби ойлау» түсінігіне авторлық анықтаманың ұсынылуы, студенттердің кәсіби ойлауының даму өлшем-көрсеткіштерінің әзірленуі; студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамыту моделінің құрылуы.

«Мансап психологиясы» пәнінің тақырыптық жоспарына «Болашақ мамандардың кәсіби ойлау қабілетін дамытудың теориялық негіздері» блогы, диплом алдындағы практикадан өтуге арналған әдістемелік нұсқаулықты, студенттердің кәсіби ойлауын анықтауға арналған диагностикалық құралдарды әзірлеу және оқу үдерісіне енгізу **зерттеудің практикалық маңыздылығын** анықтайды.

Зерттеудің негізділігі мен шынайылығы зерттеудің теориялық қағидаларын әдістемелік негіздеумен қамтамасыз етілді: кәсіби ойлау мәселесінің жүйелік қарастырылуы; теориялық нысанның тәжірибелік тексеруден өтуі және оларды апробациядан өткізіп, нәтижелерін дәлелдеу; эмпирикалық, алгоритмдік, стохастикалық тұрғыдан зерттеу жүргізу және талдау жұмыстарының жиынтығын қолдану, зерттеудің мақсаты, міндеттері мен гипотезаға сәйкес болуы; эксперименталды зерттеудің ұзақтылығы; сан мен сапалық талдаудың үйлесуі; мәліметтерді статистикалық талдауы; тексерілген оң нәтижелердің алынуы; зерттеудің нәтижелерін студенттерге кәсіби білім беру үдерісіне енгізілуі.

Қорғауға ұсынылатын негізгі тұжырымдар:

- бірінші қорғауға ұсынылатын тұжырым ретінде студенттердің кәсіби ойлауының жалпы әдіснамалық негізі онтологияға тікелей қатысты, себебі әрбір студент – ол ерекше бір әлем, олай болса оның онтологиялық, адами болмысы, басқа студенттен қандай ерекшелігі бар екендігін осы тұрғыда зерттелінді;

- гносеологиялық тұрғыда болатын болса, сол кәсіби құзыреттілігіне қатысты оның жалпы ұғымдарды тануында көбінесе тағылымдық, теориялық

мәселелерге ерекше назар аударып, оны іс жүзінде іске асыруға ынталы, ынта танытуы, осының сапасында прагматикалық іскерлік пайда болады, сонымен қатар осы екеуін қосқанда бір жағынан тұлғалық болмысы, екінші жағынан тағылым меңгерудегі танымы, үшінші жағынан рухани құндылықтары туады;

- педагогикалық негізде біз көбінесе рухани құндылықты жалпы теориялық тұрғыда аксиология деп атаймыз. Осындай ұстанымдардың өркендеуінің нәтижесінде ғылыми теориялық негіз құралды;

- төртінші қорғауға ұсынылатын тұжырым ретінде әр студенттің ішкі ойлау қабілетін арнайы кәсіпке бағдарлап қарастырылды. Нәтижесінде, осы нысанға қатысты зерттеген ғалымдардың еңбектерін талдап, оларға өз көзқарасымыз, дүниетанымымыз құрастырылды;

- бесінші қорғауға ұсынылатын тұжырым ретінде аталған алгоритм бойынша алдыңғы тұжырымдардың негізінде студенттердің кәсіби ойлау қабілетінің ұдайы дамытылу моделі жасалды;

- алтыншы қорғауға ұсынылатын тұжырым ретінде алгоритм бойынша аталып өткен тұжырымдардың нәтижеге бағдарлануын қадағалайтын вербалды емес, өнімді әдістері сұрыпталды;

- жетінші қорғауға ұсынылатын тұжырым ретінде біздер модернизация кеңістігінде студенттердің кәсіби ойлау қабілетін педагогикалық бағытта өздігінен ұдайы өркендету траекториясын қамтамасыз ететін амалдар сараланды;

- барлық тұжырымдар бернеленіп, студенттердің интериоризациялық қоры кәсіби ойлау қабілетіне сәйкес құрылуы эксперимент арқылы тексерілді.

Апробация және зерттеу нәтижелерін енгізу. Зерттеу нәтижелері бес халықаралық ғылыми-практикалық конференцияларда (Краматорск қ., Украина, 2017; Полтава қ., Украина, 2018; Шеффилд қ., Великобритания, 2019; Павлодар, 2020; Могилев қ., Беларусь Республикасы, 2020;) ұсынылған; ҚР Білім және ғылым министрлігінің Білім және Ғылым саласындағы бақылау Комитеті ұсынған журналдарда (С. Торайғыров атындағы «ПМУ хабаршысы», педагогикалық сериясы; Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршы журналының «Педагогика ғылымдары» сериясы; «Қазақстанның ғылымы мен өмірі» ғылыми журнал) – 4 жарияланым; нөлдік емес импакт-факторы бар халықаралық журналда ақпараттық базасына (Scopus базасы) тіркелген шетел журналында жарыққа шыққан ғылыми мақала – 1 жарияланым (Венесуэла, 2018) ұсынылған.

Диссертацияның құрылымы: диссертация нормативтік сілтемелерден, анықтамалардан, белгілер мен қысқартулардан, кіріспеден, үш тараудан, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімімен және қосымшалардан тұрады.

Кіріспеде тақырып көкейкестілігінің негіздемесі жасалды, зерттеу мәселелері негізінде қарама-қайшылықтар дәйектелді, зерттеу пәні мен нысаны анықталды, мақсаты көрсетілді, зерттеу гипотезасы мен жетекші идеясы пайымдалды, ғылыми жаңалығы ашылды, зерттеудің теориялық

және практикалық маңыздылығы айқындалды, зерттеу кезеңдері мен әдістері сипатталды, қорғауға ұсынылатын тұжырымдар ұсынылды.

«Студенттердің кәсіби ойлау қабілетін ұдайы дамытудың әдіснамалық негізі» деп аталатын бірінші тарауда студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамытудың әдіснамалық негізі ашылды, студенттердің кәсіби ойлау қабілетін арнайы зерттеген ғалымдардың талдауы және олардың еңбектеріндегі тұжырымдар түйінделді; проблемалық жағдаяттарда студенттердің кәсіби ойлауын дамытудың психологиялық негіздері ашылады, студенттердің кәсіби іс-әрекеттегі ойлауының маңыздылығы анықталады, студенттердің кәсіби ойлауын дамытудың ғылыми теориясы айқындалды.

«Студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамытудың функционалдык сауаттылыққа ықпалы» деп аталатын екінші тарауда студенттердің кәсіби ойлауын қалыптастыратын халықаралық педагогикалық тәжірибе қорытылды, студент-психологтардың даярлығының мәні мен мазмұны ашылды, «кәсіби ойлау» ұғымына авторлық анықтама берілді, студенттердің кәсіби ойлау қабілетінің функционалды дамыту амалдарының ғылыми негіздері анықталды, студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамытудың педагогикалық шарттары айқындалды, студенттердің кәсіби ойлау қабілетінің даму көрсеткіштері әзірленді, студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамыту моделі ұсынылды.

«Студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамыту бойынша эксперименталды-тәжірибе жұмысы» атты үшінші тарауда тәжірибелік-эксперименттік жұмыс нәтижелері келтірілді: пайдаланылған диагностикалық құралдардың негіздемесі жасалды, зерттеудің дәлелдеу кезеңдерінің нәтижелері ұсынылды, қалыптастырушы эксперименттің заңдылықтары ашылды, зерттеудің қорытынды кезеңінің нәтижелері сараптамадан өтіп, оның салыстырмалы көрсеткіштері ұсынылды және талданды.

Қорытынды жүргізілген зерттеудің теориялық және практикалық нәтижелері жинақталды, негізгі қорытындылары тұжырымдалды.

Қосымшада зерттеудің практикалық материалдары ұсынылды.